

”תפלה לעני כי יעטף”*

בענין טלית בתפלה

קדוש משם העמיד עטה ציצית בשם ומעשה.”

הראו אותותם לכל רואה אותם / ועל פנפי כסותם עשו גדילים.”

פתיחה

מנהג ישראל להתעטף ב'טלית גדול' בתפלת שחרית מבוסס על פסיקות מפורשות ברמב"ם ובש"ע. אלא שיש פער בין המנהג בפועל לבין לשון הפוסקים, שכן בפשטות יש להתעטף בטלית בכל התפלות, אך לא ברור האם מועילה לכך 'טלית קטן', ובכך נעסוק בשורות הבאות. מתוך כך, נעבור בהמשך ליחס בין חובת מנא לחובת גברא בציצית, בהתייחס לשיטת הגרי"ד. כדי לדון ב'טלית קטן' בתפלה, יש להקדים ולעסוק בשלשה ענינים: המצוות שבציצית, הענין שיש בלבישת טלית בתפלה ו'טלית קטן'. אמנם, מאחר שהדברים ברובם מפורסמים, הם יובאו בתמצית, תוך הדגשת הנקודות החשובות לדיוננו.¹

* תהלים ק"ב, א. נתעוררתי לזה אחר שראיתי כי רבים אינם לובשים ציצית בצה"ל מפאת החום, וישנם הלוכדים 'טלית קטן' בתפלה בלבד. נזכרתי בדברי הרמב"ם על טלית בתפלה (ציצית ג', יא): "גנאי גדול הוא לת"ח שיתפלל והוא אינו עטוף". אמנם, ברמב"ם אין התייחסות כלל ל'טלית קטן', ולכן אין לפשוט ממנו את הספק, וב"ה בשל כך הוכרחתי ללמוד את הסוגיא בצורה רחבה יותר.

בנימה אישית, אציין כי הגרסא המקורית נכתבה על ידי בהודעות בטלפון הנייד במהלך האימון בקיץ ה'תשע"ט בבסיסי צה"ל. בכל הזמן הזה נעזרתי רבות במנחם איזנברג נ"י. המשכתי לעבוד על כך גם בחודשים הבאים בצבא, וגם כשחזרתי לישיבה, ושם עזר לי מאד גם שלמה וינברג נ"י. לשניהם מסורה תודתי העמוקה על ליבון הנושא ועל בניית המאמר.

בהזדמנות זאת, אבקש לציין את חברי לשיעור שעמם שירתי ביחד בצבא במסגרת ה'הסדר', וב"ה, חזרנו שלמים בגופנו שלמים בתורתנו: מודים אנחנו לפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו ששמת חלקנו מיושבי בית המדרש!

** מתוך פיוטי הקדושה בקדושתא לסדר "ויהיו בני נח" ליניי (פיוט ט').

*** מתוך הפיוט לשביעי של פסח (באשכנז הוא נאמר גם בהקשרים נוספים) 'יום ליבשה' לריה"ל.

¹ הדיון בנושאים ובמקורות השונים לא מושלם, ויש לעיין במקורות נוספים. ככל שהדברים הובאו בתלמודים, ברמב"ם או בטוש"ע, לרוב השמטתי את הציין למקורות נוספים, אלא אם יש בהם מן החידוש.

א. מבוא: ציצית וטלית

1. מצוות הציצית

מצוות ציצית מופיעה בתורה פעמים: בסוף פרשת שלח, בין סקילת המקושש לפרשת קרח, ובפרשת כי תצא, בין הציוויים על כלאים ושעטנז לפרשת מוציא שם רע. בשני המקומות המצוה מנוסחת בלשון עשיה, אך ישנם גם ענינים נוספים. באשר למנין המצוות, בגמרא (מנחות מד.) מובא שמי שאין לו ציצית "עובר בחמשה עשה".

בהתאמה, מוני המצוות הבינו שאין מדובר במצוה אחת של עשיית הציצית – "וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִת עַל כְּנָפֵי בְגָדֵיהֶם" (הן הלבן הן התכלת),² אלא גם בענינים נוספים: פעולת הלבשה – "אֲשֶׁר תִּכְסֶה בָּהּ" (דברים כ"ב, יב),³ או העיטוף בלשון חז"ל;⁴ הראייה – משום "וּרְאִיתֶם אֹתוֹ" (במדבר ט"ו, לט), שבפשטות, קשורה לפחות לתכלת, ותכליתה, "וַיִּזְכְּרֶתֶם אֶת כָּל מִצְוֹת ה' וְעָשִׂיתֶם אֹתָם" (שם) – זכירת המצוות⁵ ועשייתן.⁶ כעת, יש לבחון את היחס של אותם ענינים בינם ובין עצמם, ואת היחס שלהם לשימוש בציצית בהקשרים שונים.

על גבי זה יש לעמוד על הזיקה בין הטלית ובין התפלין. על פניו ההשוואה מעט מפתיעה, משום שיש פער בין הציצית לתפלין: בתפלין יש קדושה ועל כן יש איסור להניח בגוף שאיננו נקי, אין להכנס עמן לבית הכסא, אסור להפיח בהן ויש עליהן חובת שמירה – וכל זאת, בניגוד לציצית.⁷ אך עם זאת, מצינו מאפיינים שונים של הציצית שמקבילים לתפלין: עמידה בזמן העיטוף וההנחה;⁸ המצוה תמידית בדומה לתפלין;⁹ הציצית "מוסיפה קדושה לישראל",¹⁰ והיא

² כך מנה הרמב"ם בספר המצוות (עשה יד) ובמשנה תורה (הקדמה להלכות ציצית; ברכות י"א, ח).

³ עיין באזהרות לר' אליהו העדני (כמנהג קוצ'ין), ובאזהרות 'שיר חדש' (לר' אברהם כהן מג'רבה).

⁴ ערכין (ב:): "קטן היודע להתעטף חייב בציצית"; ירושלמי סוכה ג', יב, יז; רמב"ם ציצית ג', ח.

⁵ בספר המצוות (שורש יא), כתב ש"נמנית כללות הדבר המביא לידי זכירה"; וכן נפסק בטוש"ע או"ח כ"ד, א.

⁶ מנחות (מג:): "זכירה מביאה לידי עשיה".

⁷ אמנם, מהר"ז בינגא בספר המנהגים שלו (הלכות ציצית הגהה נז, קיצור הלכות ציצית ט) הביא שיש שחששו לכניסה לבית הכסא בציצית גלויה, שעל הבגד.

⁸ כך משמע מהרמב"ם תפלה ו', ו; וכן נפסק בטוש"ע או"ח ח', א. הקשר בין חובת העמידה בעיטוף בטלית ובהנחת התפלין עולה בנוטריקון שמובא בהגהות למנהגי מהר"א טירנא (חג הפסח הגהה טז [עמ' נו במהד' מכון ירושלים]): "עצת ה' לעולם תעמוד, עצת נוטריקון: עומר ציצית תפלין".

⁹ שבת קיח., קנג.; מנחות מג.; רמב"ם יסודי התורה ה', יא.

¹⁰ ספרי במדבר פסקא קט"ו.

"הוד והדר בעולם הזה ולעולם הבא".¹¹ כמובן, גם תכונות שונות אלו צריכות להבחן ביחס לחלקי המצוה השונים.

נקודות השוואה נוספות, מתבטאות בדעה שכדי להקרא "בן העולם הבא"¹² ולהחשב כ"מקבל עליו עול מלכות שמים שלמה",¹³ אין די בהנחת תפלין, קריאת שמע ותפלה, ויש צורך לצרף להן גם התעטפות בציצית. יתכן גם שמי שקורא קריאת שמע בלא ציצית, נחשב כ"מעיד עדות שקר" – בדומה לקורא קריאת שמע בלא תפלין,¹⁴ ואפשר שבשל כך יש להפסיק למען הציצית בתפלה.¹⁵ ביטוי מילולי לכך נמצא בראשונים שקראו לציצית "צורך קריאת שמע", או "צורך תפלה".¹⁶

2. העיטוף בטלית בהקשרים שונים

לפני שנעסוק בלבישת טלית בתפלה, נסקור בקצרה מקרים שונים שמתעטפים בה כבגד מכובד; כחובה, או כדבר שראוי לעשות. אפשר לראות שמדובר בכמה סוגי מקרים:¹⁷

א. **כלפי הקב"ה:** הגמרא בשבת מדברת בשני מקומות (כה; קיט.) על עיטוף לקראת שבת ולכבודה, וכן פסק הרמב"ם (שבת ל', ב).¹⁸ כמו כן, מצינו (שבת י.) עיטוף בטלית בדיינים,¹⁹ וידוע ששכינה שורה בדין²⁰ – ואכן רש"י (שם ד"ה דיינין) והרמב"ם (סנהדרין ג', ז) מנמקים

¹¹ משנת רבי אליעזר פרשה יד [עמ' 267]. אפשר שהמנהג לקבור המת עטוף בטלית קשור לכך.

¹² שימושא רבא (מובא בסוף הלכות תפלין לרא"ש); דבריו הובאו גם בטור או"ח ל"ז.

¹³ מאירי ברכות יד: ד"ה מה שבארנו; ב"ח או"ח ל"ז (בניגוד ל"בן העולם הבא" שקשור לתפלין בלבד, לשיטתו).

¹⁴ מדרש שכל טוב שמות י"ג, טז; מאירי שם; רשב"ץ ברכות יד:; שבלי הלקט תפלה טו; מהרש"ל (הובא בפרישה או"ח כ"ה, ה); מגן גיבורים, שלטי הגבורים ס"ו, ב).

¹⁵ דעת ר"י בר' יהודה רבו של רש"י שהובאה בתוספות ברכות יד: ד"ה ומנח, ובשאר הראשונים שם.

¹⁶ המאירי והרשב"ץ הנ"ל, בהתאמה.

¹⁷ עם זאת, חשוב לציין שיש סוג נוסף של מקרים, שבהם מצינו – בלי קשר לציצית או לכבוד – עיטוף שקשור לאבלות: באבל, מצורע ומנודה הנלמדים ממנו (עיין במו"ק טו.). לגבי מצורע, הקרן אורה (מו"ק יד: ד"ה מצורע) מדגיש ש"כל זה לאו מחמת טומאה אלא מחמת אבל".

אם בכלל מדובר בעיטוף שקשור לעניינינו ולא בעטיפת הראש בלבד, הרי שהוא משמש כהיכר מסוים באדם – כלפי עצמו וכלפי החברה – כפי שמבאר הרמב"ם לגבי מצורע (מצוה ד' בהקדמה להלכות טומאת צרעת), ומסברא, קל לומר כך גם באבל (כדברי הר"ן מו"ק טו. ד"ה שמואל) ובמנוחה.

¹⁸ אמנם, הש"ע (או"ח רס"ב, ג) פסק שמדובר בבגדים נאים, כרש"י שם.

¹⁹ כך עולה גם מהירושלמי ביכורים ג', ג, שהביאו הרמב"ם (סנהדרין ג', ט).

²⁰ ראה סנהדרין י.

בכך את הצורך בעיטוף. כך גם מצינו בהתרת נדרים²¹ ובקידוש החודש²² – ואולי משום שנעשים ע"י דיינים. מצינו כך גם במבקר חולה (שבת יב: ונדרים מ.), וגם שם פירש רש"י שהטעם הוא אימת השכינה.²³

ב. **כלפי הקב"ה או כלפי הציבור:** בכמה מקרים יש לדון האם מדובר בעיטוף מאימת שכינה או לכבוד הציבור, ובחלקם מסתבר שזה משום כבוד הציבור: בגמרא (ראש השנה יז:): מובא שהקב"ה, כשלימד למשה את י"ג מדות של רחמים, "נתעטף כשליח ציבור", ומשם למדו בעלי המנהגים באשכנז **ששליח ציבור צריך להתעטף בתפלה**²⁴ משום השכינה, או משום כבוד הציבור.²⁵ למעשה, נהגו (בפרט באשכנז) להתעטף במעמדים ציבוריים נוספים: **עולה לתורה, מגביה וגולל** (אם כי אפשר שכל מצוות ס"ת קשורות בעצם לשכינה),²⁶ **מסדר קידושין** (מהר"ל נישואין ג) **דרשן**,²⁷ **סנדק**²⁸ ו**מוהל**, ואף **מספיד** (ש"ת מעשה אברהם או"ח לו).

²¹ עירובין סד:; ירושלמי נדרים (י', ח) וחגיגה (א', ח).

²² פסיקתא רבתי החדש פט"ו, בהקשר ציווי הקב"ה למשה על קידוש החודש.

²³ אמנם, הרמב"ם (אבל י"ד, ו) לא התייחס לשכינה, אלא לתפלה על החולה. עיין גם במאירי שבת יב: ד"ה הנכנס.

²⁴ בספרי המנהגים השונים: מהר"א קלוזנר (ב) הביא בשם ר' חיים פלטיאל שמדובר ב"ג מידות, והובאו דבריו במהר"ל ימים נוראים ד; מהר"א טירנא (אלול ימי הסליחות [עמ' פב במהד' מכון ירושלים]) מרחיב זאת גם לליל יום הכפורים; בלקט יושר (תעניות יח (מהד' מכון ירושלים)); עמ' 115 (מהד' פריימאנן ובפרויקט הש"ת)) מוזכרת התעטפות לש"ץ בתפלת מנחה בתענית שהנהיג בעל תרומת הדשן. יש שפסקו כן גם לאומר קדיש יתום, כמו הדברי חמודות ציצית ג (הביאוהו מג"א י"ח, ב; אליה רבה שם ב; עולת תמיד שם ד ושיירי כנה"ג שם ג).

²⁵ ה"ז (או"ח תקפ"א, ב) נימק בשכינה; הלבוש (או"ח תקפ"א, א, לפי גרסא אחת), בעסקו ב"ג מידות, נימק בכבוד הציבור; בעל החוות יאיר (מקור חיים נ"ג, א), מנמק ב"אימה ויראה", ו"לאו משום מצות ציצית".

²⁶ מנהג העולה לתורה מופיע בים של שלמה (חולין ח', נג); מגביה וגולל בכף החיים (קמ"ז, ד; עיין שם בראיתו).

²⁷ אלף המגן תר"ב, כג; ש"ת לב חיים (פאלאג'י ג', צט); שמחת כהן ח"ב, דרוש ה' לשבת הגדול; וכך פירש קרבן העדה את הירושלמי בחגיגה (ג', א).

²⁸ אמנם, הגנת ורדים (או"ח א', כה) מסביר שהסנדק מתעטף לכבוד המצוה, מה שבפשטות קשור לשכינה, ולא לכבוד הציבור; ערוה"ש (י"ח, יז) מתייחס גם למוהל.

3. "שינוי בגדים" בתפלה

נקדים ונאמר כי כל מפגש עם הקב"ה דורש הכנה מתאימה, ובכללה לבוש מתאים. דבר זה נכון במיוחד בתפלה, שהיא עמידה "לפני ה'":²⁹ ואכן, מצינו עיטוף לכבוד התפלה מפורש בכמה מקומות בדברי חז"ל, על אנשים מהתנ"ך ומזמנם.³⁰

בעיסוקנו בטלית בתפלה, אפשר לדבר על שני ענינים: א. טלית כבגד מכובד; ב. טלית כבגד שבו מתקיימת מצות ציצית (אולי כעין בגדי הכהנים). נציג את הסוגיות בקיצור נמרץ.

הגמרא בשבת (קיד.) לומדת "שינוי בגדים" שהם 'מכבדותיו' של האדם, ומהווים "דרך כבוד לפני המקום" (רש"י שם ד"ה מניין), מהחלפת הכהן את בגדיו בתרומה הדשן, וממשילה זאת, לכך בגדים שבישל בהן קדירה לרבו – אל ימזוג בהן כוס לרבו". אותו שינוי בגדים אינו רק לכבוד שבת, אלא גם בתורה ובתפלה (ר' פרחיה שם), ו"לכל דבר שיש בו עבודה לא–ל" (פירוש מבית מדרשו של ר' פרחיה שם).

בנוסף לאותו "שינוי בגדים" באופן כללי, ישנן גמרות שעוסקות בהידור הבגד דוקא בתפלה: בברכות (ל): זה נלמד מ"השתחוו לה' בהזדרת קדש", ובשבת (י). מ"הכון לקראת א–להיך ישראל".³¹ ביתר פירוט, הגמרא בברכות (שם) מתלבטת האם יש לדרוש "השתחוו לה' בחרדת קדש", או שאין לשנות מפשט הפסוק, ויש להדר את המלבוש כפי שעשה רב יהודה. במסכת שבת (שם), רבא בר רב הונא ש"רמי פוזמקי ומצלי" סמך זאת ל"הכון לקראת א–להיך ישראל", ורבא ש"די גלימיה ופכר ידיה ומצלי" נימק זאת "כעבדא קמיה מריה". לבסוף מסופר על רב כהנא שקיים את מעשי רבא בר רב הונא ורבא, כל אחד בהקשר המתאים: בשעה ש"איכא

²⁹ רמב"ם (תפלה ד', טז): "ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה".

³⁰ בבבלי – מרדכי היהודי (מגילה טז); נקדימון בן גוריון (תענית כ.); ואולי לכן רשב"י ור' אלעזר בנו היו מתלבשים בתפלה בשהותם במערה (שבת לג: כך העירני אחי היקר הראל). בירושלמי – יש שמדובר על אנשים שהיו מתעטפים ב'גולה' או 'גולת' שהיא ציצית (עין בקרבן העדה במקומות השונים, ובירושלמי סנהדרין [י', ב]): רבי חנינא (תענית א', ד); אחי אמו של רב אדא (ברכות ד', א). בפסיקתא רבתי מסופר גם על אדם שכפרו בממונו (י' הדברות פ' תנינותא פכ"ב).

³¹ לא נרחיב בכך, אך הלימודים השונים קשורים להבנת המפגש עם הקב"ה, הכולל דחפים הפכיים: יראה ואהבה; "אם כבנים, אם כעבדים"; וגם היראה מתחלקת ליראת העונש ופחד לעומת יראת הרוממות. מסתבר שזה ישפיע על הלבוש, או העיטוף, בתפלה – עד כמה הוא קשור לאימת המתפלל בעמדו לפני ה' (כפי שאולי משמע מהמקור הכללי ל"שינוי בגדים מן התורה") ועד כמה לכבוד שראוי לכבודו.

שלמא" התלבש בכבוד כרבא בר רב הונא; ובשעה שיש "צערא בעלמא" התפלל כעבד לפני רבו, כרבא.³² וגם כאן, עולה בבירור המתח שהעלינו בין אימה לכבוד.³³ להלכה, הר"ף לא הביא את הסוגיא בברכות, אך המאירי שם הביא שגדולי החכמים "מעטרים עצמם בבגדים נאים", בעקבות רש"י (ד"ה מציין) שפירש ש"מקשט עצמו בבגדיר" (וכן איתא בשיטה מקובצת ד"ה הוה). על הסוגיא בשבת, הוסיף רבנו חננאל "וכן ראוי לעשות", וגם הר"ף פסק גמרא זאת (אם כי גרס מעט אחרת).

4. טלית בתפלה

בעקבות ביטויים דו-משמעיים שונים בגמרות, נפסק בראשונים (כמו המאירי שבת י. ד"ה המתפלל) שיש להתלבש באופן מכובד בתפלה, ובנוסף ללבוש טלית. גם הרמב"ם (תפלה ה', ה) הצריך באותה הלכה גם בגדים נאים וגם טלית נאה (ואינו מבחין ביניהם ובין מקורות או מאפיינים שונים) – כ"תיקון המלבוש" שראוי שיהיה בתפלה: "תקון המלבושים כיצד? מתקן מלבושיו תחלה ומציין עצמו ומהדר שנאמר השתחוה לה' בהדרת קדש... דרך כל החכמים ותלמידיהם שלא יתפללו אלא כשהן עטופים". לפי גישה זו ענינה של הטלית בתפלה הוא "שינוי בגדים" משום אימה או כבוד, שיכול להתקיים בכל בגד מכובד, ואינו קשור למצוה. לעומת זאת, בהלכות ציצית (ג', יא) הרמב"ם מתייחס אך ורק לציצית עצמה: "אף על פי שאין אדם מחוייב לקנות לו טלית ולהתעטף בה כדי שיעשה בה ציצית אין ראוי לאדם חסיד שיפטור עצמו ממצוה זו, אלא לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחוייבת בציצית כדי שיקיים מצוה זו, ובשעת התפלה צריך להזהר ביותר, גנאי גדול הוא לתלמידי חכמים שיתפללו והם אינם עטופים". על בסיס דברים אלה ענינה של הטלית בתפלה קשור במיוחד למצות הציצית. הדגשת הציצית דוקא יכולה להתפרש בשתי דרכים. ניתן לקשור זאת לאופי היחודי של הציצית הקשורה מהותית לתפלה בדומה לתפלין, שכפי שראינו אף נקראה "צורך קריאת

³² ובניסוח של ר' פרחיה שם: "ודרך ענוה הוא עושה, כדי שלא יראה עצמו כחשובים, אלא כעני שבעניים לפני בוראו... שלא (ישתבש) [ישתרר] בעומדו לפני בוראו... ועומד ביראה כעבד לפני רבו".

³³ אמנם, בניגוד לרבא בר רב הונא ש"רמי פוזמקי", רב כהנא מקיים דין "הכון" גם על ידי עיטוף. לפני כן בסוגיא, פירש רש"י "הכון לקראת א-להיך – התנאה לפניו", ולא ברור האם יפרש שגם כעת מדובר דוקא בציצית.

שמע" וכן "צורך תפלה". לחלופין, יש שקשרו את הצורך בציצית בתפלה עם ראיית הציצית וזכירת המצוות הבאה בעקבותיה. כך משמע מהטור (או"ח כ"ד), ובתמצית, מהשו"ע (שם א).³⁴ לסיכום, ניתן לזהות מספר ענינים בטלית בתפלה: א. עקרוני ורחב – "וראיתם אותו וזכרתם". ב. מהותי יותר, אך מצומצם – "צורך קריאת שמע" או "צורך תפלה" שקשור להשוואה לתפלין בקריאת שמע. ג. טכני – "שינוי בגדים" משום אימה או כבוד – שיכול להתקיים בכל בגד מכובד.

לכאורה האפשרות השניה היא דין פנימי בהלכות קריאת שמע, בניגוד לאפשרות הראשונה המנותקת ממנה ומהווה דין בציצית. עם זאת, אפשר להציע שיש קשר מהותי בין השתיים; רוצה לומר, כאשר ראיית הציצית וזכירת המצוות בעקבותיה, מלוות באמירת פרשת ציצית, הן הראייה הן הזכירה מעמיקות יותר. יתרה מכך, כאשר מתעטפים בציצית (וממילא רואים וזוכרים) דוקא בעמידה לפני ה' – בתפלה – יש משום העמקה יתרה בהן, גם ללא אמירת הפרשה. כמו כן, התפלה עצמה מקבלת משמעות עמוקה יותר כאשר היא מלווה בראיית הציצית ובזכירת המצוות.³⁵

לפי זה, יש שני פנים לציצית בתפלה: א. טכני – "שינוי בגדים" משום אימה או כבוד; ב. עקרוני – "וראיתם אותו וזכרתם" (לא רק למתעטף, אלא גם לסובבים אותו), שמקוים ביתר שאת דוקא בעמידה לפני ה' בתפלה ובקריאת שמע (אם כי יתכן שברמה פחותה יותר, משום שאין בקריאת שמע עמידה "לפני ה'" ממש).

ב. 'טלית קטן' בתפלה

1. מעמד 'טלית קטן'

לפני שנגיע לשאלת מעמד 'טלית קטן' בתפלה, נסקור בקצרה את הדיון על מעמדה ההלכתי העקרוני. 'טלית קטן' (או 'ציצית' בלשון זמננו) לא מוזכרת במפורש במקורות עד לתקופת הראשונים. השימוש בה החל כנראה מאחר שהבגדים הרגילים חדלו להיות בגדים המחויבים בציצית (תוספות שבת לב: ד"ה בעוון), אך עדיין רצו לקיים את המצוה,³⁶ ולכן החלו ללבוש

³⁴ עם זאת, יש שהדגישו טעם זה, כדי להסביר את חשיבות הציצית דוקא שלא בשעת התפלה. כך כתב הסמ"ג (עשין כו, והובא בראשונים) וכן אבן עזרא בפירושו לתורה (במדבר ט"ו, לט).

³⁵ כך ניתן להבין גם את דעת הקושרים את הציצית דוקא לתפלה, כמו הרשב"ץ (ברכות יד): שקרא לה "צורך תפלה".

³⁶ לפי האברבנאל (במדבר ט"ו, לב) חלק מחיוב המצוה המקורי הוא לדאוג שלא תתבטל המצוה.

בגד יעודי לשם המצוה: 'טלית קטן'.³⁷ בפשטות, יש בה קיום של ראיית ציצית³⁸ וזכירת המצוות,³⁹ אם כי יתכן שברמה פחותה, משום שהיא פחות נראית לרבים מאשר 'טלית גדול'. אלא שאלו אינן המאפיינים היחידים של הציצית, ויתכן שיש בה בעיה ביחס לשני הענינים האחרים – העשייה על כנפי הבגד (מכיון שאין זה "בגד" ממש) והלבישה (או העיטוף). אכן, מצינו כמה בעיות ב'טלית קטן' שמביאים הראשונים:

א. בעיה בשיעור: פעמים רבות, היא קטנה מהשיעור הנדרש.⁴⁰ **ב. חסרון במעשה הלבישה:** יתכן שעיטוף ב'טלית קטן' אינו נחשב כעיטוף לגמרי, משום שהלובש אינו מכסה בה את ראשו בפועל,⁴¹ או שהיותה בגד שאינו 'ראוי' לכך פוגעת במעמדה כ'כסות'.⁴² יתכן גם שהבעיה ב'טלית קטן' היא בצורתה: במקום שהיא תקיף את הגוף בשלמותה, יש בה חור שדרכו עובר הראש.⁴³ בעיה אפשרית נוספת היא שבפועל 'טלית קטן' אינה נלבשת על הבגדים אלא תחתיהם.⁴⁴

הבעיה הראשונה כמובן אינה עקרונית לעצם המושג "טלית קטן", אך שתי הבעיות האחרונות כן, והן נובעות מחסרון אחד – ב'עיטוף' (או ב'כסות') – אף שהן משתמשות בו בהקשרים

³⁷ מעניין שהגדרתה של 'טלית קטן' כבגד של מצוה הביאה לשינוי הלכתי ממש: מהגמרא בברכות (יח.) משמע שאין ללכת בבית הקברות כן שחוטי הציצית יגררו על הקברים. וכבר במאירי (ברכות יח. ד"ה טלית בשם רבותיו) ובהגה"מ דפוס קושטאנדינא (אבל י"ד, יד) מבואר שכיום, כשהבגד מיועד למצות ציצית, לא רק גרירת החוטים על הקברים אסורה, אלא עצם ההליכה עם ציצית בבית הקברות. כך משמע גם מתלמידי רבנו יונה (ברכות יא. ד"ה לא) וכך פסק הטור (א"ח כ"ג). כך כתב גם בלקט יושר (ציצית כא; עמ' 11) בשם בעל תרומת הדשן והטור (ועיין עוד בב"י א"ח כ"ג שנסתפק בזה והכריע בעקבות הרשב"א שרק הוצאת החוטים נתוספה לאיסור, וכן פסק בשו"ע שם א).

³⁸ השוה לנימוקי יוסף ציצית יב. באלפס, ועיין בהערה הבאה.

³⁹ רבנו יונה בספר היראה (הביאו הרדב"ז ב"ר"ס); תרומת הדשן מה; וכן פסק בטוש"ע א"ח כ"ד, סא.
⁴⁰ תשב"ץ קטן רסד, והרדב"ז ב'ק"ו טרחו להדגיש את הבעיה הטכנית, שב'טלית קטן' אין שיעור עיטוף, אבל בארו שעקרונית דינה כציצית.

⁴¹ יש ראשונים שסברו שהדרישה שהטלית תכסה גם את הראש (עיטוף) נלמדת מלשון 'כסות' שבתורה.

⁴² כך משמע קצת מהמרדכי מנחות תתקמג. מרבנו חננאל המובא בתוספות (ברכות כד: ד"ה וממשמש) עולה שעיטוף משמעו עטיפת הראש.

⁴³ ראבי"ה (הובא בשו"ת מהר"ח א"ז ד, וברדשותיו כד); וכן כתב באגור (כו) בשם רבנו שמשון.

⁴⁴ עיטור, ציצית, שער ב' חלק ג (דף עה במהד' רמ"י); מעניין שהרשב"ם (בבא בתרא נז: ד"ה טלית) אכן מגדיר 'טלית' כ"מקטורן שמתכסה בו על כל בגדים שהוא לובש". באותו ענין, מהר"ז בינגא בספרו (קיצור הלכות ציצית ט) אינו מדבר על הגדרת 'טלית' של "אֲשֶׁר תִּכְסֶה בָּהּ", אלא שאין כאן 'דרך לבישה'.

שונים. בהבנת חסרון זה, אפשר למקד את הבעיה במעשה המצוה (העיטוף או ההתכסות), או לחלופין במעמד הבגד.

על אף הבעיות הללו, דרך המלך בראשונים היא לומר שמדובר בטלית, ואם לא לכל דבר וענין, לפחות לדברים מסוימים, וכן פסקו רבותינו בטוש"ע. לבעיות שהצגנו הועלו מספר פתרונות: ראשית, המצדדים שיש בה רק בעיה טכנית של שיעור, בעצם מודים שכשהיא נעשית כשיעור – הרי היא כציצית לכל דבריה. יש גם מי שהבינו שאין צורך בעיטוף בראש דוקא, וממילא העיטוף מקוים גם ב'טלית קטן'.⁴⁵ אחרים סוברים שאין מניעה לקיים מצות ציצית ללא עיטוף, ומספיקה לבישת הציצית,⁴⁶ אף אם עדיין יש ענין נוסף בעיטוף.⁴⁷ עם זאת, חלקם מודים שאין בכך משום קיום מלא של מצות ציצית.

השלכה לפער בין השיטות השונות יכולה להיות בנוסח הברכה על 'טלית קטן': יש הסוברים שעל 'טלית קטן' מברכים "להתעטף בציצית" כמו על טלית רגילה – מה שאולי מעיד על קיום של עיטוף גם באופן הלבשה המקובל של טלית קטן.⁴⁸ לכל הפחות מעיד הנוסח על צורך בעיטוף בטלית בשעת הברכה – עיטוף כזה המממש את הדרישה לעיטוף בציצית, אף שהוא זמני בלבד – כאשר לאחר הברכה לובשים את טלית כדרכה באופן שאינו נחשב כעיטוף.⁴⁹ לעומתם, יש הסוברים שלא ניתן לברך על 'טלית קטן' "להתעטף בציצית", ולכן הם מציעים לברך "להתלבש בציצית"⁵⁰ או "על מצות ציצית".⁵¹ ניתן ללמוד מכך שקיום המצוה ב'טלית קטן' הוא קיום חלקי בלבד.

⁴⁵ פסקי הר"ד שבת קמז; וכן בעיטור שם; וכך משמע ממהר"ם מרוטנבורג (שמחות נב), ומהאגור, תתמו. מסתבר שזו גם דעת הטור (או"ח כ"ד) על פי ההגהה במהדורת 'שירת דבורה', שמוסיפה "שגנאי הוא להתפלל בלי עיטוף".

⁴⁶ ספר האשכול (האלברשטאדט) ח"ב עמ' 105; שו"ת מהר"ק קמט; וכן פסק בשו"ע או"ח ח', ג.

⁴⁷ בנימוקי יוסף (מנחות יב. באלפס): כתב ש"מצוה מן המובחר שיהא כולו מעוטף במצוה", אך "לא שיהא מעכב".

⁴⁸ אולי אפשר לדייק זאת גם מהריטב"א שבת קמז. ד"ה היוצא.

⁴⁹ תרומת הדשן מה; לקט יושר (ציצית ג; עמ' 8); שו"ע או"ח, ח', ג. בדומה לזה כתב העיטור בהלכות ציצית, אך על ה'ראייה'.

⁵⁰ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ספר סיני וליקוטים (כרך ג' במהד' מכון ירושלים) תסו (הובא גם בשו"ת מהר"ח או"ח ד); וכן כתב מהר"ל ציצית ותפלין ב, ובשו"ת מהר"ם מינץ קי.

⁵¹ רבנו יונה בספר היראה ד"ה וירחין; כלבו כב ד"ה המתעטף בשם ה"ר יצחק; ארחות חיים ציצית כג בשם ר"י החסיד; נימוקי יוסף מנחות יב. באלפס; וכן פסק הרמ"א (במפה) או"ח ח', ו.

עם זאת, התליה אינה מוכרחת, ויש הסוברים שאין עיטוף ב'טלית קטן', ועדיין מורים לברך "להתעטף" מפני שזהו 'טופס הברכה'.⁵² בכיוון ההפכי, יש גם הסוברים שאין לברך "להתעטף" על ציצית מפני שאין בה עיטוף, אך לא רואים בכך פגם בקיום המצוה עצמה. לדעתם שאלת העיטוף היא שאלה מילולית בלבד, והם אכן מציעים ברכה חלופית על המצוה (תרומת הדשן מה).

מכל מקום, בשו"ע כבר ברור (בעיקר או"ח ח' וכ"ד) שלשון עיטוף שייכת ב'טלית גדול', ולשון לבישה ב'טלית קטן'.⁵³

2. ישום השיטות בשאלת 'טלית קטן' בתפלה

זכור, מצינו כמה לצורך בטלית בתפלה: א. "שינוי בגדים" – אם משום האימה, ואם כהבעת כבוד; ב. משום "וראיאתם אותו וזכרתם" – שמקיים ביתר שאת דוקא בעמידה לפני ה' בתפלה ובקריאת שמע (אם כי יתכן שברמה פחותה יותר משום שאין בה עמידה "לפני ה'" ממש). ולכן, בדומה לתפלין בקריאת שמע, מדובר על: "צורך קריאת שמע" או "צורך תפלה", "בן העולם הבא", "מקבל עליו עול מלכות שמים שלמה", ובלעדיה יש "עדות שקר".

כל שנוטר הוא לבחון האם, ועד כמה, הדברים הללו מקוימים ב'טלית קטן'. מצינו חסרון עקרוני אחד ב'טלית קטן' – בעיטוף (וב'כסות'): משום שיש צורך בכיסוי הראש; משום החור באמצעה שדרכו עובר הראש, במקום שהיא תקיף בשלמותה את הגוף; או משום שאינה על הבגדים ואינה מקיפה את הגוף כראוי.

ואכן, מצד "שינוי בגדים", מסתבר (אם כי לא הכרחי) שיש צורך ב'עיטוף' (או 'כסות'), משתי סיבות: א. מסברא, 'שינוי הבגדים' הנדרש בתפלה צריך להיות משמעותי ונראה לעין; ב. ככלל, בגמרות העוסקות בכך הענין מובא בלשון 'עיטוף'.

לעומת זאת, מצד הראייה והזכירה, מסתבר שאין צורך בעיטוף: מסברא, מספיקה ראיית הגדיל והפתיל שעליהם (בפשטות) מוסב הציווי לראות, ואכן מראשונים ואחרונים שונים שראינו, כולל הטור והשו"ע (או"ח כ"ד), משמע שאין צורך בעיטוף ב'טלית קטן' שבתפלה – ושעדיין יש בה משום זכירת המצוות.

⁵² שו"ת מהר"ל החדשות ד' ענין א; אגור כח; וכן פסק בשו"ע שם.

⁵³ למשל בשו"ע (שם): "טליתות קטנים שלנו שאנו נוהגים ללבוש, אף על פי שאין בהם עיטוף...". הש"ה (חולין, נר מצוה טז-יז) עמד על הבחנה זו כבר בדברי זוהר.

אם כנים דברינו, הרי שמצד אחד 'טלית קטן' ממלאת את הצורך (העקרוני יותר) של "וראיתם אותו וזכרתם", ומצד שני, מסתבר שאין בה משום עיטוף הנדרש כחלק מ"שינוי בגדים" (אם כי ראינו כבר שיש שהבינו שאף בה יש עיטוף).

ג. השלכות

לדיוננו מספר השלכות, הן עיוניות, הן מעשיות. מפאת קוצר היריעה לא נתיחס בהרחבה לכולן, ונציין שתיים מהן בהרחבה, ושלוש בקצרה:

1. 'השלכת' ציציות אחורה ואחיזת הקדמיות

כזכור, בין המרכיבים של מצות ציצית נמצא ה'עיטוף': כך, בערכין (ב): נאמר: "קטן היודע להתעטף – חייב בציצית"; וכן בירושלמי סוכה (ג', יב). אמנם, עד כה ראינו שכנראה הדבר קשור גם לכיסוי הראש בטלית, אך לבעלי התוספות היה ידוע מדרש על הפסוק "וְהַמִּים לָהֶם חֹמֶה מִיַּמִּינָם וּמִשְּׂמָאלָם" (שמות י"ד, כט) שבו מופיעה דרישה נוספת, שיש 'להשליך' שנים מן הגדילים אחורה, כך ששתי ציציות תהיינה מאחורי המעוטף, ושתיים לפניו.⁵⁴ אותו מדרש ממש מובא להלכה בתוספות (ערכין ב: ד"ה היודע) בשם ר' יוסף טוב עלם על הברייתא של "קטן היודע להתעטף", כך שמשמע שאותה 'השלכה' היא דין ב'עיטוף'.⁵⁵

בנוסף להשלכת הציציות אל אחורי המתעטף, המרכזי (סוכה תשסג; בהתאם לראב"ה שהביא בסימן תשסא), דורש גם אחיזה בציציות הקדמיות, אך מצמצם זאת לשעת קריאת שמע בלבד.⁵⁶

מסתבר ש'השלכת' הציציות אחורה והאחיזה בהן מלפנים אינן קשורות לדין ה'עיטוף' אלא נובעות מטעם אחר, בניגוד למשתמע מהתוספות. ובאמת, השו"ע (או"ח ח', ד) נימק את ההשלכה אחורה וקדימה בכך "שיהא מסובב במצות", ומשמע שהטעם הוא זכירת המצוות

⁵⁴ מובא בדעת זקנים ובהדר זקנים שם, בילקוט שמעוני בשלח רלד, ב'ילקוט המכיר' תהלים קל"ו, יט ובדרשת ר"י בן שועיב לפרשת בשלח.

⁵⁵ כך הוא בהגה"מ (ציצית ג' אות כ); ברוקח (ציצית שסא) ובבב"י (או"ח ח'). הרמ"א בד"מ (או"ח י', ו, אחר הבאת המדרש בשם הרוקח) אף נימק כך את המנהג לפטור בגדים מסוימים מציצית.

⁵⁶ כך הוא בספר האשכול (האלברשטאדט) שם בשם הירושלמי; באור זרוע ב', שיד) ובספר עץ חיים (לונדריש) ציצית ב.

שקשורה לראייה.⁵⁷ גם כאן צץ הקשר בין ראיית הציצית וזכירת המצוות לבין קריאת שמע שבה יש העמקה של הזכירה: מאותה סיבה, נדרשת ראייה משמעותית יותר המושגת באמצעות אותה 'השלכה' המפזרת את החוטים לכל רוח.⁵⁸

2. הוצאת חוטי הציצית

זכור, ראינו שבפשטות ב'טלית קטן' יש קיום של ראייה ועל ידי כך זכירת המצוות. לאור זאת תמוה המנהג (הקבלי), שלפיו חלק מהספרדים מקפידים להכניס גם את הפתילים מתחת לבגדיהם, שכן קשה לדבר על ראייה כלשהי במקרה זה.⁵⁹ ככל הידוע לי, הראשונים כלל לא העלו בדעתם אפשרות של הכנסת החוטים מתחת לבגדים. לדוגמא, מהר"ז בינגא בספר המנהגים שלו (קיצור הלכות ציצית ט): אף כשהוא מביא את מי שנהג ללבוש מתחת לבגד התחתון הוא מציין שגם הוא היה מוציא את החוטים החוצה: "והנה ראיתי ממ"ו מדברנא דאומתיה בוצינא דנהורא מהר"ר יצחק ארווילר"א ז"ל שלבש טלית [קטן] תחת טברט [בגד שתחת הסרבל, א"ב] שלו, משום שהיה רגיל לפשוט את סרבלו מעליו, וא"כ היה בגלוי אם היה הולך לבית הכסא... והיה נוהג להוציא הציציות לחוץ מטברט שלו [מדכתיב] (במדבר ט"ו, לט): "וראיתם אותו", דמשמע בכל עת, כדכתיב: "וז[כרתם את] כל מצות ה'" וגו".⁶⁰

ובאמת, אין צריך לכל זה, שכן בגמרא (סוטה מא.), בהקשר של הצגת ספר תורה ביום הכפורים לאחר קריאת הכהן הגדול בביהמ"ק, נאמר: "להראות את חזותו לרבים", ופירש רש"י שם: "להראות חזותו – של ס"ת ונויו דאמר מר (נזיר ב:) זה א-לי ואנוהו התנאה לפניו במצות בס"ת נאה בציצית נאה". ואפילו נבין שרש"י לא מניח שעקרונית יש להוציא את הפתילים (כפי שביארנו, משום "וראיתם") ולכן שייך בהם "זה א-לי ואנוהו", אלא שבגלל "זה א-לי ואנוהו" יש להוציא את הפתילים – מכל מקום עולה מדבריו, בין כך ובין כך, שיש להוציא את הפתילים.

⁵⁷ ובאמת, גם באגרות משה (או"ח א', ג ד"ה אך דעת) הבין שזה בדין בראייה מצד "וראיתם אותו". להרחבה, עיין: י' קוליק, 'אחיזת ציצית בקריאת שמע', מעליות כב, כסלו תשס"א, עמ' 159–174.

⁵⁸ לפי זה, יתכן שגם ה'השלכה' אחורה אינה קשורה לעיטוף' אלא לראייה, כאשר הציציות הקדמיות מיועדות לראיית הלובש, ואלו האחוריות מיועדות לראיית הציבור.

⁵⁹ כבר תמה על מנהג קבלי זה בשו"ת וישב הים א', ג. על שני ענינים אלו עיין בהרחבה בילקוט יוסף (או"ח ח' הערות מא-מב) המבקש להגן על המנהג, ובמקורות שהביא.

⁶⁰ יתרה מכך, בהגהה ו שם מובא שגם בלבישת בגד ה'טלית קטן' מתחת לבגד התחתון יש בעיה מצד "וראיתם", וברור שהדיון הוא לא על החוטים שבדואים מוצאים החוצה, אלא לגבי הבגד.

3. השלכות נוספות

בנוסף לשתי ההשלכות הללו, ניתן לזהות שלש השלכות נוספות:

- א. המנהג שלא להתעטף ב'טלית גדול' בתשעה באב (מהר"ם מרוטנבורג שמחות נב; אגור תתמו): ישנו מנהג מתקופת הראשונים שלא להתעטף בטלית בתשעה באב, משום "בזע פורפירון דיליה". עם זאת, היו שלא רצו לבטל המצוה, ולבשו 'טלית קטן' תחת בגדיהם, והניחו כנראה שאין ב'טלית קטן' משום "שינוי בגדים" לכבוד, אך ראיית המצוות וזכירתן יש בה.
- ב. המנהג הרווח להתעטף ב'טלית גדול' רק בשחרית (ד"מ או"ח ח', ג), ובשאר התפלות להסתפק בלבישת 'טלית קטן': אם הענין בעיטוף בטלית הוא "שינוי בגדים", אזי אכן יש כאן ויתור על "שינוי בגדים" בשאר התפלות,⁶¹ ואין ענין מיוחד בלבישת 'טלית קטן' במהלכן. עם זאת, יתכן כי הענין הוא בזכירת המצוות שבציצית. לפי זה, העיטוף ב'טלית גדול' אמנם מעמיק את קיום "וראייתם אתו וזכרתם", משום שהוא גם מראה ומזכיר לרבים, והדבר שייך במיוחד בשעת אמירת פרשת ציצית (בזמן תחילת חיוב ציצית, כלומר בשחרית) – אבל עצם זכירת המצוות שייכת גם בשאר התפלות, וממילא במנחה ובמעריב יש ללבוש לפחות 'טלית קטן'.
- ג. המנהג להתעטף ב'טלית גדול' רק בשבת (אולי בעקבות פסיקתא זוטרתא במדבר ט"ו וספר חסידים נז): בפשטות, עיטוף בטלית בשבת הוא משום "שינוי בגדים" לכבוד (וזה ההקשר המקורי של המונח). בהתאם לכך, מצינו מנהג מתקופת הראשונים כנראה, שהנערים היו מתעטפים ב'טלית גדול' רק בשבת (נוהג כצאן יוסף, הנהגות כל יום ז', וצאן הנחלות שם), וכן הפרנס (רלו) מתיר לאבל להתעטף בטלית רק בשבת.

ד. שיטת הגרי"ד ב'חובת מנא' ו'חובת גברא'

1. הסוגיא

בגמרא (מנחות מא.) ישנה מחלוקת האם טלית היא 'חובת גברא' או 'חובת מנא' – הבגד. לפני שנביא את הסוגיא בקיצור נמרץ ואת דברי הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל ונדון בהם, יש לעמוד על כך שככלל, יש שלש אפשרויות עקרוניות בהבנת חיוב הציצית.

⁶¹ אולי כי אין בהן "שינוי בגדים" גם בבגדים הרגילים, בניגוד לשחרית שבה מחליפים את בגדי השינה.

כ'חובת גברא':

א. הבנה קיצונית: על הגברא מוטל חיוב לרדוף אחר המצוה כדי לקיימה, כתפלין.

ב. הבנה מרוככת: על הגברא מוטל חיוב לציין את הבגד כשהוא לבוש בו.

כ'חובת מנא':

ג. כל בגד בעל ארבע כנפות שברשותו של האדם חייב להיות מצויין, כולל "כלי קופסא" (בגדים בארון) הנמצאים במקומם והאדם אינו לבוש בהם.

הגמרא (שם) מעלה שאלה זו לראשונה במחלוקת רבה בר הונא ורבא בר רב נחמן, באשר למי שאינו לובש את טליתו הפסולה, והשאלה היא האם יש להטיל בה ציצית בכל זאת. היא ממשיכה ומנסה להוכיח שטלית היא 'חובת גברא' מהסיפור על רב קטינא והמלאך שהעיר לו על שלא לבש ציצית. הגמרא דוחה זאת שכן מהסיפור משמע שזוהי 'חובת גברא' במובן הראשון, הקיצוני (של רדיפה), ועל כרחנו אין לומר כן. ממילא טענתו של המלאך מתיחסת למידת חסידות לפיה אין להשתמש מקיום המצוה על ידי התחמקות מכניסה לחיובה, ולא לעיקר הדין.⁶² אחר כך, מביאה הגמרא את קביעתו של שמואל ש"כלי קופסא חייבים בציצית", בפשטות, כנסיון להוכיח שמדובר ב'חובת מנא'.

בהמשך (מב. – מג.) הגמרא לכאורה מקשרת מחלוקת זו לשאלה האם עיקר המצוה הוא עשיית הציצית (למאן דאמר 'חובת מנא'), או ההתעטפות בה (למאן דאמר 'חובת גברא'), והנפקא מינות מה מברכים ומתי – "לעשות ציצית" בשעת העשייה, או "להתעטף בציצית" בשעת העיטוף. ככלל, הראשונים הבינו שמכך שלמעשה מברכים "להתעטף בציצית" מוכח שלהלכה טלית היא 'חובת גברא' (ומדברי הגמרא שהובאו לעיל ביחס לרב קטינא ברור שהכוונה לחובת גברא במובנה המרוכך).

2. דברי הגרי"ד

כאמור, מהגמרא משמע שפוסקים כאפשרות השניה, כלומר, החיוב חל רק בשעת לבישת הגברא. אלא שהגרי"ד⁶³ מבאר שאפשרות זו בעצם אינה אפשרות עצמאית, והיא מורכבת מהיבטים של האפשרות הראשונה והאפשרות השלישית: אף שאין חובה גמורה לרדוף אחר

⁶² בתוספות (שם ד"ה הכי קאמר) הבינו שלפי זה עדיין חייבים לומר שמדובר ב'חובת גברא' במובן השני (שחיוב הציצית חל בעת הלבישה), אבל מעירים שם שלפי גרסת רש"י, אין הכרעה בין 'חובת גברא' ל'חובת מנא' כלל.

⁶³ שעורים לזכר אבא מרי ח"א, "כלאים בציצית", עמ' רכו–רכט (ההפניות לפי מהד' מוסד הרב קוק).

קיום המצוה, יש קיום עיטוף בלבישת בגד בעל ד' כנפות מצויץ – אבל אין חיוב להתעטף. מצד שני, אמנם איננו פוסקים שכלי קופסא חייבים בציצית, אבל יש דין ב"מנא" – יש דין שטלית צריכה להיות מצויצת, אלא שהיא אינה נחשבת טלית כאשר היא אינה נלבשת. במקום אחר,⁶⁴ הוסיף הגר"ד לבאר את אותו הקיום שבגברא: הוא אינו מורה רק לרדוף אחר המצוה (כאמור, אמנם אין בכך חיוב, אך יש בכך ענין), אלא מגדיר גם את משמעותה כ'חלות שם בגברא': בניגוד למצוות אחרות שבהן העיקר הוא בפעולה, כאן העיקר הוא במצב, כלומר בהיות האדם עטוף בציצית. זאת, בדומה לתפלין של ראש – שם המצוה היא במצב, שהאדם מעוטר בתפלין של ראש (בניגוד לתפלין של יד, שם עיקר המצוה הוא בפעולת ההנחה). אותו 'מצב' מיוחד משפיע גם על מעמד המתפלל, ובלשון הגר"ד:⁶⁵ "דין עטיפה בתפלה אינו שייך למעשה המצוה דציצית אלא למעמד הגברא במהלך התפלה. 'תפלה לעני כי יעטף' – והעטיפה הטובה ביותר במשך התפלה היא בציצית. נמצא, כי ישנו חלות שם גברא העטוף בציצית". הגר"ד מוסיף⁶⁶ ותולה חלוקה זאת בשתי ההופעות של מצות ציצית בתורה: בפרשת שלח מדובר על 'חובת גברא', ובפרשת כי תצא מדובר על 'חובת מנא'. בהקשר זה, הוא מוסיף ומבאר שבטלית קטן יש קיום של 'חובת מנא' אך לא של 'חובת גברא', וממילא היא מהווה ישום של הנאמר בפרשת כי תצא בלבד. הוא מוכיח זאת מלשון הברכה: לפי הפסיקה המקובלת,⁶⁷ על 'טלית גדול' מברכים "להתעטף בציצית", בעוד שעל 'טלית קטן', הברכה היא "על מצות ציצית". הרמב"ם (ברכות י"א, יא; בעקבות פסחים ז:), פוסק שמברכים בלשון "על מצות...". על מצוה שנעשית על ידי שליח. ומכך לומד הגר"ד שברכה בלשון "על מצות..." היא על מצוה בחפצא, וזאת לעומת ברכה בלשון שם הפועל ("לעשות") שהיא על מצוה בגברא – מה שמתאים לחלוקה שעשה בין 'טלית גדול' שהיא (גם) 'חובת גברא', לבין 'טלית קטן' שהיא 'חובת מנא' (בלבד). עד כאן תורף דבריו.

⁶⁴ שעורים לזכר אבא מרי ח"א, "קריאת התורה בשבת, בשני ובחמישי", עמ' קפג הערה 5, בהקשר של הקיום הכפול בתפלין שאותו הגדיר כך: "א) קיום פעולה של מעשה הנחה שהיא מצוה כמו לולב ושופר; ב) קיום בגברא עצמו שיהא מעוטר בתפלין".

⁶⁵ המשפט משמש כסיכום המהלך הבא: "לדעת הרמב"ם, כנראה שאף במסגרת מצות ציצית יש קיום של היות הגברא עטוף בציצית. וכן משמע מדבריו בסוף הלכות ציצית (ג' יא), וז"ל: "אע"פ שאין אדם מחוייב לקנות לו טלית ולהתעטף בה כדי שיעשה בה ציצית, אין ראוי לאדם חסיד שיפטור עצמו ממצוה זו, אלא לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחוייבת בציצית כדי שיקיים מצוה זו, ובשעת התפלה צריך להזהר ביותר, גנאי גדול הוא לתלמידי חכמים שיתפללו והם אינם עטופים".

⁶⁶ שעורים לזכר אבא מרי שם, עמ' רכז-רלא.

⁶⁷ ראה ההפניות לעיל הערה 51.

3. הקשיים בדבריו

זכור, לפי מסקנתנו לעיל, גם אם אין בכך חובה, ודאי שיש ענין להתפלל עטוף בטלית, ולחלופין, להתפלל לבוש בציצית, היינו 'טלית קטן'. בפשטות, מהלכה זו קשה על הסברו של הגר"ד משתי סיבות.

הקושי הראשון נובע מכך שהגר"ד מבין שב'טלית קטן' ישנו קיום של 'חובת מנא' ואין בה 'חובת גברא' כלל. הניסוח הקיצוני של 'חובת גברא' (האפשרות הראשונה) היה חיוב רדיפה אחר המצוות, וגם בניסוחו המרוכך של הגר"ד מדובר לפיו ברדיפה (אם כי היא אינה חובה). מסתבר שלבישת 'טלית קטן', דהיינו בגד יעודי לקיום המצוה בלבד, מבטאת 'רדיפה' מסוימת אחר המצוה, כלומר, קיום של 'חובת גברא' (לפי האפשרות הראשונה).⁶⁸ בפשטות, הדבר עומד בסתירה להבנת הגר"ד שלפיה אין ב'טלית קטן' אלא 'חובת מנא' (שלא אמורה להתבטא ב'רדיפה').

נשים לב שהבעיה אינה נוגעת רק לעצם 'המצאת' בגד 'טלית קטן' בתקופת הראשונים, אלא גם לאמירה שיש ענין בלבישתה דוקא בעיתוי מסוים, משום שגם זאת קשה להסביר כל עוד לא נדבר על ממד שקשור בגברא: איך 'קיום' **בבגד**, יוכל לגרום לקיום מצוה **באדם** על ידי לבישתה בזמן מסוים?

הקושי השני נוגע למצות הראייה: ביארנו לעיל שטלית (או ציצית) בתפלה, קשורה או ב'שינוי בגדים' (היינו מלבוש מהודר) שקשור בעיטוף, או ב'וראתם אתו וזכרתם'; בנוסף, ראינו שעל פי רוב ככל הפוסקים (כולל הטוש"ע), אין עיטוף ב'טלית קטן', אלא רק 'קיום' של 'וראתם אתו וזכרתם'. לאור צירוף שתי ההנחות הללו, ברור שתפקידה של 'טלית קטן' בתפלה יכול לנבוע אך ורק ממצות הראייה שבה,⁶⁹ שקשורה כמובן להיבט של 'חובת גברא'. ובכלל, אם ב'טלית קטן' מתקיימת חובת הבגד בלבד שנלמדת מכי תצא, לדברי הגר"ד, איך יתכן שתנהג בה מצות הראייה – שנלמדת מפרשת שלח?

⁶⁸ כך הקשה אהרן סיגל בחבורה שהועברה בכולל הגבוה של ישיבת הר עציון. מעניין שהאברבנאל (במדבר ט"ו, לב; הובא לעיל הערה 36) תולה חיוב זה במלה "לדרתם" – שמופיעה בפרשת שלח – בניגוד לדברי הגר"ד, הרואה בטלית קטן קיום של האמור בפרשת כי תצא בלבד.

⁶⁹ ראייה נוספת לכך שטלית בתפלה אינה רק דין בתפלה, אלא גם דין בציצית, היא שהרמב"ם הביא את ההלכה גם בהלכות תפלה (ה', א, ה), וגם בהלכות ציצית (ג', יא). ובכלל, המלה 'ציצית' או 'טלית' אינה מופיעה במפורש בהלכות תפלה כלל!

ה. הצעות חלופיות להבנת 'חובת מנא' ו'חובת גברא'

כעת, שלש אפשרויות עקרוניות עומדות לפנינו בהתמודדות עם הקושיות הללו: א. דחייה של שיטת הגר"ד; ב. ביאור מקומי, שיסביר את מעמד 'טלית קטן' בשחרית במסגרת שיטת הגר"ד; ג. הסבר המקבל את עקרונות היסוד של שיטת הגר"ד, תוך שינוי בתפישת מעמדה של 'טלית קטן'.

1. דחייה

ניתן לחלוק על כל המהלך של הגר"ד, ולהבין שב'טלית קטן' יש קיום שלם של ציצית.⁷⁰ אלא שלחלק מן הפוסקים אין עיטוף בטלית קטן, ולכן סביר שהקיום בה הוא אכן חלקי לשיטתם.

2. הצעה מקומית, בשחרית: צירוף הקיומים במצוות שונות

לחלופין, ניתן לקבל את הבנת הגר"ד ש'טלית קטן' היא קיום של 'חובת מנא' בלבד, בתוספת שני חידושים: א. הראייה והזכירה מתקיימות גם ב'טלית קטן' אף שהיא 'חובת מנא' בלבד. ב. יש קשר מהותי בין הציצית והתפלין ביחס לקריאת שמע (ולתפלה).

נסביר. לעיל ביארנו שיש שני ענינים בציצית – ראייה וזכירה, וכסות ועיטוף. לעניננו, ניתן להציע שהכסות והעיטוף מבטאות את חובת הגברא, בעוד שהראייה והזכירה אמנם נעשות על ידי האדם, אך הן קשורות לחובת הבגד ונובעות ממנה, והבגד הוא שנראה ומזכיר. ישום מובהק של שיטה זו קיים בדעה לפיה גם 'כלי קופסא' חייבים בציצית – משום שרואים שיש מצוה להטיל ציצית בבגד גם בלי ללבשו, ואפשר שהסיבה לכך היא שאנשים יראו את הבגד המצויץ.

להבנה שהראייה קשורה לחובת הבגד דוקא (ואליה נוגעת ה'דרישה' לציצית בתפלה), יש להוסיף את ההצעה הבאה: בעיטוף ב'טלית גדול' בתפלה יש 'קיום' מלא יותר משל לבישת 'טלית קטן' (ביחס לתפלה), ובמקרה הצורך, את העיטוף ב'טלית גדול' יכול להחליף צירוף של לבישת 'טלית קטן' יחד עם הנחת תפלין (של ראש), וזאת משום שיש קשר בין הציצית לתפלין ביחס לקריאת שמע ולתפלה.

כדי להסביר זאת, ניתן להציע שלבישת 'טלית קטן' היא 'היכי תמצוי' לראייתה על ידי הציבור והלובש בכללו. ההשלמה לכדי קיום מלא על ידי התפלין תתבאר היטב על ידי ההלכה שיש

⁷⁰ ראה הפוסקים שצוינו לעיל בהערות 45, 46.

להראות את התפלין (של ראש), משום "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך".⁷¹ קשר זה ניתן להסביר בשתי דרכים:

א. אפשר להבין שיש פער בין 'טלית קטן' ל'טלית גדול' (ולתפלין של ראש) ביחס לראייה: 'טלית קטן' האדם רואה בעצמו, ואלו 'טלית גדול' האדם מראה לאחרים: כלומר, אף שהציבור עשוי לראות גם 'טלית קטן', יתרונה של 'טלית גדול' הוא בכך שהיא מזכירה לציבור כולו – כולל הלוּבש כמובן – את מצוות ה' בצורה יותר בולטת. גם תפלין (של ראש) שגם אותן המעוטר בהן מראה לציבור בכך שהוא מציג את התפלין בפרהסיא, (גם בלי שהוא עצמו רואה אותן) יכולות להחליף את ה'טלית גדול' לענין זה.⁷²

ב. לחלופין, ניתן ללכת בכיוון אחר ולומר שצריך שהלוּבש ציצית, העומד לפני ה' בתפלה, יהיה אדם מיוחד.⁷³ מצות ציצית אמנם מתקיימת גם ב'טלית קטן', אך העיטוף ב'טלית גדול' דוקא הוא שהופך אותו למיוחד. יתכן שגם העיטוף בתפלין עשוי למלא תפקיד זה, כך שנוכל להסתפק גם ב'טלית קטן' למרות העדר העיטוף בה.

כעת, אם נאמר שהענין בטלית בתפלה קשור בקריאת שמע, מדובר בתפלת שחרית. אבל אפשר להרחיב הצעה זאת גם לשאר התפלות, אם נניח שיש קשר ישיר בין תפלין לציצית:⁷⁴ בהנחה שיש להניח תפלין כל היום, ולפחות בשאר התפלות ביום (למעט ערבית),⁷⁵ וממילא,

71 ברכות ו, מגילה טז: ומנחות לה:.

72 וכך אפשר להבין את דברי השל"ה (חולין, נר מצוה יז): "הנה, מחמת המלעיגים גם אני לובש הטלית קטן תחת המלבוש, ומכל מקום אני לוקח השתי ציצית שהם לפני ומשים אותם חוצה בין קרסי המלבוש ואני רואה אותם תמיד". כלומר, ב'טלית קטן' יש רק ענין לראות (בעצמו), ולא להראות לציבור – ולכן מוציא רק את שתי הציציות שלפניו, ולא את אלו שמאחוריו.

73 ואולי משום שבעיטוף יש דמיון למלאכים, כדברי הגמרא בשבת (כב:): על מנהגו של ר' יהודה בר אלעאי, וכך עולה גם בב"ח (או"ח סוף סימן י"ח) לענין עיטוף בטלית בליל יום הכפורים.

74 בנוסף למה שהובא לעיל, יצוין לים של שלמה (חולין ח', נג) שממנו משמע שיש קשר בין טלית (אם כי לכאורה 'טלית גדול') ותפלין בתפלה, כאשר הוא מבאר שדוקא כשלוּבש טלית שאולה לשם התפלה, או אז יכול לברך עליה משום שבדומה לתפלין, היא עומדת לזכרון.

75 אם כי בשיירי כנה"ג (או"ח י"ח, ג), לאחר שהביא את מנהג הב"ח להשאר בטלית ביום הכפורים גם בלילה, כתב שהוא נוהג כך בכל תפלת ערבית של מוצאי תענית, ולא רק בטלית אלא גם בתפלין. ממנו משמע שיש ענין בטלית ובתפלין גם בתפלת ערבית אף שאינה זמן טלית ותפלין (ובניגוד לדברינו, הוא נשאר ב'טלית גדול'); גם בשלחן טהור לריא"י ספרין מקאמרנא (צ"א, ג) כתב שלכתחילה על היחיד להתעטף בטלית (ולכאורה מדובר ב'טלית גדול') בכל התפלות, ומשמע מדבריו שיש בכך ענין אפילו בערבית, אך לא משום קיום המצוה שבה, אלא מטעם אחר, ככל הנראה כבוד, העשוי להיות קשור לכך שמדובר בבגד של מצוה. נתיחס לסברא זו בהמשך בהרחבה רבה יותר. להרחבה בשיטתו, יש לעיין בדבריו (י"ח, ב ובהגהות שם).

גם בשאר התפלות, אם מניחים תפלין בנוסף ללבישת 'טלית קטן', יש השלמה לכדי הקיום המלא של שתי המצוות.

כך יבואר גם המנהג להתעטף בטלית גדול דוקא בשבת – שכן אז אין השלמה לחלות שם בגברא על ידי העיטור בתפלין, ולכן, האפשרות היחידה להשלים זאת היא בעיטוף מלא ב'טלית גדול'. כך גם אפשר להבין את המקורות הקושרים בין טלית לתפלין.⁷⁶

עם זאת, חשוב לציין שעדיין קשה השאלה איך 'טלית קטן', שבפשטות יש בה רדיפה אחר קיום המצוה, אינה מהווה קיום של 'חובת גברא'.

3. הצעה עקרונית: יש שם 'עבד המלך' על ידי החוטים; היא זו שקיימת ב'טלית קטן'

בשלב זה נציע מהלך אחר, לפיו ככלל יש לקבל את המהלך העקרוני של הגר"ד, אך בשתי הסתייגויות:

א. ה'קיום' של 'חלות שם בגברא' אינו נובע מן העיטוף, אלא קשור בחוטים. באשר לאופי המצוה, נראה שאין מדובר ב'חלות שם' של 'גברא מעוטף בטלית', אלא ב'חלות שם' של 'עבד המלך' הלבוש בציצית הנראית ומזכירה.

ב. הישום המקומי של החילוק ב'טלית קטן' צריך להיות הפוך: ב'טלית קטן' קיימת רק אפשרות הקיום הראשונה – 'חלות שם בגברא', ואין בה משום האפשרות השלישית, של 'חובת מנא'.

ההסתייגות הראשונה נובעת מן הגמרא במנחות (מג:), המביאה את המשל הבא: "תניא, היה רבי מאיר אומר: גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת, משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו, לאחד אמר: הבא לי חותם של טיט, ולאחד אמר: הבא לי חותם של זהב". מהמשל משתמע שהחותם המדובר אינו הבגד, אלא חוטי הציצית. על גבי זה נאמר בתוספות (שם): "חותם של טיט – מה שמדמה חותם של טיט לציצית שכן עושין לעבדים והציצית מעיד על ישראל שהם עבדי הקדוש ברוך הוא כדאיתא פרק במה אשה (שבת נז:): כבלא דעבדא תנן". מדברי התוספות נשמע שבשל החוטים נוצרת 'חלות בגברא', משום שהחוטים "מעידים על ישראל שהם עבדי הקב"ה".

⁷⁶ וכך תבוארנה היטב האזהרות לר' אליה העדני (כמנהג קוצ'ין): "תכסה בשמלה / יקר ראש בתפלה".

באשר לישום המהלך ב'טלית קטן', נאמר כי העיטוף אינו מגדיר את האדם המתעטף ואינו נותן לו מעמד. איפכא מסתברא, העיטוף נדרש כדי להגדיר את הטלית ככסות, וכלשון הפסוק "אֲשֶׁר תִּכְסֶה בָּהּ" – כלומר, מדובר בדין ב'חובת מנא'. ממילא, אם נניח שב'טלית קטן' אין עיטוף, אין בה משום קיום של 'חובת מנא'. עם זאת, הקיום הראשון שייך בה, מכיון שיש בה חוטי ציצית הנראים,⁷⁷ ויש כאן חלות 'עבד המלך', וממילא, יש בה ענין בתפלה.⁷⁸

ראיה לכך אפשר לראות מלשון הברכה: כאמור, לפי הפסיקה המקובלת, על 'טלית קטן' מברכים "על מצות ציצית",⁷⁹ לשון המקבילה לברכת תפלין של ראש, שגם היא ברכה על קיום בחלות שם בגברא.

כך אפשר להבין את דברי המג"א (ח', יג), המצריך, על פי 'כתבים', לכסות את בגד ה'טלית קטן', אך דורש לגלות את החוטים:⁸⁰ אם מבינים שב'טלית קטן', העיקר הוא החוטים והבגד הוא רק 'היכי תמצו' להם אמצעי בלבד, הוא אינו חשוב כלל ועיקר, ואולי אף ראוי להדגיש זאת על ידי הסתרת הבגד עצמו.

לפי זה, יוצא חידוש בענין תכלת ב'טלית קטן': על פי מהלכו של הגר"ד שב'טלית קטן' לא מתקיימת 'חובת גברא' אלא 'חובת מנא' בלבד, מסתבר יותר לומר שגם קיומים אחרים אין בה – כמו מצות תכלת. אם נחזור לפסוקים, לפי המהלך של הגר"ד 'טלית קטן' מהווה ישום

⁷⁷ ולפי זה אין מקום למנהג הקבלי שהוזכר לעיל להכניס גם את חוטי הציצית (ב'טלית קטן') מתחת לבגדים. להרחבה בענין ראה ההפניות שם (הערה 59).

⁷⁸ וכפי שכבר ביארנו בפרק 'טלית בתפלה', יש לזה קשר לכך שהמתפלל עומד "לפני ה'".

בהקשר זה (ותודה למנחם איזנברג על שהראני) נעיר כי בנוסח ה'יהי רצון' המקובל לפני ברכת הטלית (ומקורו בשערי ציון לר' נתן נטע מהנובר) נאמר: "וכשם שאני מתכסה בטלית בעולם הזה, כך אזכה לחלוקא דרבנן ולטלית נאה לעולם הבא בגן עדן" ומודגש שהקיום של טלית כ'חובת גברא' הוא כ'גברא מעוטף'. אולם, בעל הכתב והקבלה בסידורו 'עיון תפלה' הציע נוסח 'יהי רצון' חלופי (והתייחס למחלוקת האחרונים על כוונה במצוות): "וזה יהיה לי למזכרת לשמור את כל מצוות ה' לעשותם ולהתקדש ולהתרחק מכל תאוות הלב לבלי הלכד ברשת מזמותיו הרעים אבל אהיה תמיד עבד נרצה לעבודת השם", ונימק זאת כך: "מדמבואר בפרשת ציצית למען תזכרו וגו' יורה דעיקר המצות וקיומה תלוי בכוונה שיכוון בשעת קיום המצות... העקר המכוון בעטיפה כמבואר במקרא למען תזכרו ועשיתם ולא תתורו והייתם קדושים". וממנו ניתן להבין שהקיום של 'חובת גברא' בעיקרו אינו העיטוף, אלא "להיות עבד נרצה לעבודת השם" על ידי ראיית החוטים וזכירתם.

⁷⁹ הובאו בהערה 51. עם זאת, אפשר שהסוברים שעל 'טלית קטן' אין מברכים "על מצות ציצית", אלא "להתלבש בציצית" (הובאו לעיל הערה 50), סוברים כגר"ד, שב'טלית קטן' אין חלות בגברא בשל חסרון העיטוף, אלא רק בגד ציצית שהוא לובש.

⁸⁰ "ובכתבים דטלית קטן דוקא תחת בגדיו ע"ש, ונ"ל דצריך שיהיו הציצית מבחוץ ודלא כאותם שתוחבין אותן בהכנפות". אמנם, בסוף דבריו, המג"א מצמצם את הדרישה לראיית החוטים לשעת הברכה, וקצת קשה, איך מקיים בכך את המצוה. אפשר להציע בדוחק מה שהראייה הראשונית בצירוף הלבשה המתמשכת מזכירה את המצוות, או לכל הפחות מגדירה כך את הלבשה.

של הנאמר בפרשת כי תצא בלבד, ולא של פרשת שלח. לפי זה מתקבל על הדעת שחיוב תכלת שייך רק ב'טלית גדול', ולא ב'טלית קטן', משום שהוא מופיע רק בפרשת שלח.⁸¹ לעומת זאת, לפי דברינו שב'טלית קטן' יש משום 'חובת גברא', יוצא ש'טלית קטן' מהווה ישום של הנאמר בפרשת שלח בלבד. לפי זה, ב'טלית קטן' יש חיוב תכלת כב'טלית גדול', מה שמסתבר במיוחד בטלית שעיקרה הוא החוטים.

ביחס לדברינו לעיל, שבציצית שני ענינים, ראייה וזכירה, וכסות ועיטוף, נראה סביר לטעון שהראייה והזכירה קשורות לגברא ונותנות לו מעמד מסוים: לובש הציצית רואה וזוכר את מצוות ה', וכך מצהיר על היותו 'עבד המלך' החתום בחותמו. לעומת זאת, כסות ועיטוף אינן קשורות להגדרת הגברא אלא לבגד בלבד. ממילא, יוצא שרק בגד שיש בו כסות ועיטוף חייב בציצית כשלעצמו.

מעמד החוטים

עם זאת, לא השלמנו את המלאכה, משום שעדיין לא ברור מה בדיוק היחס בין הבגד לבין החוטים. מצד אחד, אם 'טלית קטן' היא בעצם 'היכי תמצוי' לחוטים, לא ברור מדוע יש צורך בשיעור בגד "שמתכסה בה ראשו ורובו". מצד שני, לא ברור איך אפשר לדבר על מצוה לציין בגד ד' כנפות – מצוה שבפשטות קשורה לחפץ – כאשר אין כאן בגד, וממילא אין כאן דבר שנחשב כחפץ של מצוה.⁸²

אכן, אפשר לדחות את הנחות היסוד של קשיים אלו ולומר שבאמת כשמדובר ב'טלית קטן' שאין בה עיטוף אין דרישה לשיעור כלל, וכן כתב ערוה"ש (או"ח ט"ז, ה). מסתבר שלדעתו יש כאן רק 'חובת גברא' בלי 'חובת מנא'.

לחלופין, ניתן לאמץ את הנחות המוצא של הקשיים הללו, ולהציע מודל מורכב יותר של היחס שבין הבגד לחוטים. מסברא, הגיוני מאד שתהיה דרישה כלשהי לבגד גם ב'טלית קטן'. בנוסף, גם בפרשת שלח שממנה נלמדת חובת גברא (ולדברינו, גם 'טלית קטן'), מופיעה דרישה ל"בגד" (אם כי בפרשת כי תצא מדובר על דרישה משמעותית יותר של "כסות"), כך שסביר שגם ב'טלית קטן' תהיה דרישה כלשהי לבגד. את היחס שבין הבגד לחוטים ניתן להסביר בשני ניסוחים:

⁸¹ החלוקה בין הפרשיות לענין 'טלית קטן' מופיעה בשעורים לזכר אבא מרי שם, עמ' רכז-רלא, והחלוקה בין הפרשיות לענין תכלת מופיעה בשיעורי הגר"ד על תפלין, ציצית וסת"ם, "פתיל תכלת", עמ' קמד-קמה. את השלכת שתי החלוקות זו על זו לענין תכלת בטלית קטן הציע חברי רועי בראון.

⁸² לקושי זה הסב את תשומת לבי יעקב וייס.

א. באמת, אין 'חובת גברא' טהורה. תמיד יש דרישה מסוימת ל'מנא' – לבגד, ואפילו לבגד שבני אדם לובשים (ולכן אין די בשיעור שלש אצבעות) – אבל אין דרישה ל"כסות". אמנם, קצת קשה, שכן לפי זה, חזרנו לכאורה ל'חובת מנא', ויש לחלק בין רבדים שונים של 'חובת מנא', ולומר שכאן מדובר רק במינימלי ביותר שבהם.⁸³

ב. לחלופין, אפשר לומר שאכן אין כלל דרישה לבגד בפני עצמו, אלא שהחוטים צריכים להיות חוטי בגד. לפי זה, יש כאן מעשה מצוה שקשור לחפץ של מצוה, אך החפץ אינו הבגד, אלא החוטים עצמם.

ההבדל בין שני הניסוחים האחרונים הוא בשאלה האם בגד ה'טלית קטן' הוא חפץ של מצוה או שלא. נפקא מינה אפשרית היא היתר ביזוי הבגד של הציצית.⁸⁴

השלכות

מכל מקום, לפי דרכנו, העיטוף בטלית אינו מגדיר את הגברא, אלא משפיע רק על הגדרת הבגד כ'כסות', ואלו הגדרת הגברא כ'עבד המלך' תלויה בחוטי הציצית. יש לחזור ולהסביר אם כן, את תפקיד הטלית במקרים השונים שבהם מדובר לכאורה על 'גברא מעוטף' – שבת, דינים, נדרים, חולה, ש"ץ, ושאר תפקידים ציבוריים:

א. בחלקם נסביר שבאמת הענין הוא ב'עבד המלך' – בתפלה (לפי ההבנה טלית בתפלה קשורה לראייה ולזכירה), בשבת⁸⁵ וביום טוב,⁸⁶ ובשאר המקרים שבהם נזכרה שכינה במפורש

⁸³ מזוית אחרת, ביאר הגר"ד (שעורים לזכר אבא מרי שם, עמ' רכז) ששיעור טלית ("שיתכסה בה ראשו ורובו") שונה משיעור בגד לענין טומאה וטהרה (ג' אצבעות) וגדול ממנו, משום שפעולת הלבשה מגדירה את הציצית כמלבוש. בעקבות זאת, אפשר לומר שגם ב'טלית קטן' יש צורך בלבישת בגד כ'היכי תמצו' לחוטים, וממילא מדובר בשיעור שונה משיעור לטומאה, ואף משיעור העיטוף שב'טלית גדול' שדורש לבישה משמעותית יותר.

⁸⁴ עיין בשו"ע (או"ח כ"א) שם נפסק שלכולי עלמא יש איסור בזיון בחוטי הטלית אפילו בתשמיש הדיוט בעודם בבגד. באשר לאיסור בזיון בבגד הטלית נחלקו האחרונים, והפמ"ג (א"א שם א), מחלק בין 'טלית גדול' לבין 'טלית קטן' כדברינו (אם כי מטעם אחר). לסיכום המחלוקת ראה משנ"ב שם יב.

⁸⁵ כך יבוארו היטב דברי הרמב"ם (שבת ל', ב; בעקבות שבת קיט). שקשר את העיטוף ליציאה "לקראת המלך".

⁸⁶ יתכן שבענין זה אף ישנה עדיפות ליום טוב על פני שבת. ככלל, ההלכה מלמדת שבגדי יום טוב צריכים להיות נאים יותר משל שבת. בדברי קהלת (עמ' 146), הביא את מנהג פפד"מ, שהנערים מתעטפים ב'טלית גדול' רק ביום טוב, ובין אם הוא קשור להלכה הנ"ל או שלא, ברור שהנחת המוצא של מנהג זה היא שיותר שייך להתעטף ב'טלית גדול' ביום טוב מאשר בשבת. אפשר לקשור זאת לדברי הגר"ד (שעורים לזכר אבא מרי ח"א, "כיבוד ועונג שבת" עמ' פ–פג) שהסביר שבניגוד לשבת שבה הקב"ה 'אורחנו', ביום טוב אנחנו 'אורחיו' העומדים לפניו (ולכן עולים לרגל למשל),

– דיינים, קידוש החודש,⁸⁷ התרת נדרים וביקור חולים. גם עולה לתורה שייך לכאורה לקטגוריה זו, ואולי ש"ץ (לסוברים שהעיטוף במקרה זה הוא משום אימת השכינה) ומסדר קידושין (בשלשת המקרים הללו מדובר בהתרחשות הנעשית במנין, שעליו שכינה שורה). המשותף לכל אלו הוא שמדובר בעמידה לפני ה'. ולדברינו, אף שהגמרות השונות קוראות ללבישת הטלית "עיטוף", הן אינן מדקדקות בסוג הבגד עצמו, וניתן לקיים זאת גם על ידי טלית קטן'.

ב. במקרים אחרים אכן מדובר בעיטוף משום כבוד – שאר תפקידים ציבוריים, כמו מספיד ודרשן, ואולי גם אנשים נוספים: ש"ץ (לסוברים שהוא משום כבוד הציבור),⁸⁸ יש מי שאמר שגם העולה לתורה, מתעטף "לכבוד ולתפארת",⁸⁹ וכנראה גם מגביה וגולל (יש מי שקישר זאת ל"האוחז ס"ת ערום נקבר ערום", וביאר שמדובר במי שאינו לבוש כראוי – בלי ציצית).⁹⁰ על גבי זה יש להעיר שיתכן ש'חלות עבד המלך' והכבוד קשורים זה לזה, משום שאפשר ש'חלות עבד המלך' יוצרת כבוד מסוים באדם משום המצוה שבאותה 'חלות' (בבחינת "התנאה לפניו במצוות" במובן של 'התנאה באמצעות המצוות').⁹¹ ממילא, ניתן להציע שהדרישה לכבוד כוללת דרישה לכך שהוא יכול כבוד 'מצותי' של 'חלות עבד המלך', ולחלופין, יתכן שבמקרים שבהם יש דרישה ל'חלות עבד המלך', זה משום שיש דרישה לכבוד.⁹² מצד שני, יתכן שאין קשר בין הדברים, ואפשר לדבר על דרישה עצמאית ל'חלות עבד המלך' מצד אחד, או לכבוד

ולכן יש בו לא רק חובת כבוד כלפי הקב"ה, אלא גם שמחה, משום שאז "האדם במעונו של הקב"ה, ששמה שורת שמחה". כלומר סביר שהן ההלכה הן המנהג הללו נובעים מהמפגש המשמעותי יותר עם הקב"ה שביום טוב (אם כי הגר"ד מוסיף שם בהמשך שבשבת יש יותר נוכחות שכינה).

⁸⁷ כזכור, בפסיקתא רבתי (החדש פט"ו) בצינוי הקב"ה למשה על קידוש החודש, נאמר: "נתעטף הקדוש ברוך הוא בטלית מצויצת... כסדר הזה שאתם איתם /ראיתם/ כך (היא) [יהיו] בני מעבירים את השנה למטן... וע"י טלית מצויצת". ומשמע שבקידוש החודש, הדרישה היא לטלית מצויצת דוקא, משום המצוה שבה. כמובן, בפשטות הוא הדין גם לשאר דיינים המתעטפים.

⁸⁸ כך מביא מהר"ז בינגא במנהגיו (כ"ב, ובהגהה כ בפסקה השניה). מדבריו ניתן להסיק שאכן המצוה עצמה בעיקרה מתקיימת היטב ב'טלית קטן', אלא שנדרשת 'טלית גדול' לשם כבוד הציבור ונוי יום טוב.

⁸⁹ 'שער המפקד' לר' רפאל אהרן ו' שמעון, בהערותיו (נהר פקוד') על סעיף א' (בפסקה השניה בהערה, דף א:).

⁹⁰ כף החיים (קמ"ז, ד) בשם שו"ת מעשה אברהם (אר"ח לו) שהובא לעיל (הערה 26).

⁹¹ עיין ב'שער המפקד' לר' רפאל אהרן ו' שמעון (שם).

⁹² ראה ב'שער המפקד' שם שכתב "שהדבר ברור שבהיות הטלית נהדר בקדש במלבוש של מצוה ומקודש בחרו בו... כדי להתכבד ולהתהדר במלבוש שיש בו קדושת הדת... ואיזה כבוד נעלה על כבוד זה ומה הנאה יש יותר מעולה מהנאה הרוחנית הזאת" (עיין שם בדבריו הנפלאים בהרחבה).

מצד שני – כאשר יתכנו כמובן מקרים שבהם תהיה דרישה לשני הענינים אף שאין ביניהם קשר מהותי.⁹³

חשוב להדגיש שהדיון הזה אינו תאורטי בלבד, ועשויות להיות לו השלכות הלכה למעשה: כך, אם נאמר שבמקרים מסוימים יש דרישה לכבוד שכוללת גם דרישה ל'חלות עבד המלך',⁹⁴ אף ש'קיום מלא' יהיה רק ב'טלית גדול', אם החלופה תהיה לא ללבוש כלום, יהיה ענין לפחות ללבוש 'טלית קטן' שיש בה 'חלות עבד המלך', ויתכן שזה יהיה נכון גם שלא בזמן ציצית. לשם המחשה, אם הלכות כבוד שבת רואות ענין גם ב'חלות עבד המלך' כשלעצמה, יהיה ענין בלבישת 'טלית קטן' בליל שבת, ובביקור חולים יהיה ענין בלבישת 'טלית קטן' גם בלילה. כמובן, אין הכרח לטעון שתמיד מדובר בדרישה מורכבת או עצמאית (משני הצדדים), ויש לבחון בכל מקרה לגופו אילו דרישות בדיוק הוא כולל.

1. סיכום

מצות ציצית מופיעה בתורה פעמים, בפרשת שלח ובפרשת כי תצא. ראינו שני ענינים מרכזיים שניתן לדלות מן הפרשות: האחד, הראייה והזכירה, והשני, הכסות והעיטוף (בלשון הברייתא). סקרנו מקרים שבהם מופיעה חובת עיטוף (כנראה בטלית), ועמדנו על כך שהחויב נובע מנוכחות שכינה, ממעמד קדוש, או מכבוד הציבור. כמו כן, עמדנו על כך שעוטוף מופיע בתורה גם כהיכר באדם. בהמשך, הובאו הגמרות הדנות בלבוש בעת התפלה, כאשר אפשר שמדובר בבגדים מכובדים, אך בפשטות, לפחות בחלקן, הכוונה לציצית. ממילא, ראינו שאפשר לראות עיטוף בציצית כחלק מכבוד התפלה ("שינוי בגדים", "תיקון המלבוש"), אך יש שעוטוף הוא "צורך תפלה" או "צורך קריאת שמע", שקשור לראייה ולזכירה.

הנושא הבא שדנו בו היה מעמד 'טלית קטן', שאלה שעלתה בתקופת הראשונים. בפשטות מתקיימות בה ראייה וזכירה, אבל עשויה להיות בה בעיה מצד הכסות והעיטוף. עם זאת, יש שהבינו שיש בה עיטוף או שאין צורך בעיטוף בטלית, ויש שהבינו שאמנם אין בה עיטוף (מסיבות שונות), אך זה חסרון רק בחלק מן המצוה. חזרנו לתפלה, וביארנו שאם הטלית

⁹³ עיין מהר"ז בינגא (שם) שהביא בשם מהר"י סגל שהחזן יתעטף בחזרת הש"ץ בטלית נאה אף שאיננה טלית צמר, מפני כבוד הציבור ונוי יום טוב (ולא התיחס ל'כבוד שמים'), אף שטלית שאינה של צמר אינה חייבת בציצית מן התורה לחלק מהדעות.

⁹⁴ ואם נאמר כך, לבישת 'טלית גדול' בתפלה עדיפה על 'טלית קטן' (משום שבה מתקיים רק "עבד המלך"). אלא שלענין תפלה קצת קשה לומר כן, משום שממקומות רבים (בפרט מהטוש"ע), משמע ש'טלית קטן' מספיקה בהחלט לענין זה, כדלעיל.

בתפלה היא ענין מהותי שקשור לראייה ולזכירה, 'טלית קטן' תועיל. אולם, אם מדובר בכבוד התפלה, ב"שינוי בגדים", בפשטות היא אינה מועילה לגביו (לדעות הסוברות שאין בה עיטוף), ויתכן שכך מדויק מלשון "עיטוף" שבגמרות. מכל מקום, רבים בהחלט דיברו על לבישת 'טלית קטן' בתפלה, ובפשטות, זה מלמד שבתפלה הצורך המרכזי בציצית אינו קשור ל"שינוי בגדים", אלא לזכירה ולראייה.

השלכות לדיון זה תהיינה עטיפת טלית בתשעה באב, המנהג ללבוש 'טלית גדול' רק בשחרית, והמנהג להתעטף רק בשבת. בנוסף לאלו, התיחסנו להלכה שמביאים חלק מן הראשונים שיש 'להשליך' שתי ציציות אחורה, וביחס בינה לבין ה'עיטוף', הראייה והזכירה וקריאת שמע. כמו כן, התיחסנו להלכה שיש להוציא את חוטי הציצית החוצה.

לאור זאת, עברנו לדון במחלוקת הגמרא האם חיוב ציצית הוא 'חובת גברא' או 'חובת מנא'. ראינו שהגרי"ד הציע שכל המחלוקת היא רק לגבי חובת הטלית: האם כל בגד בעל ארבע כנפות חייב בציצית מעצם קיומו, או שהוא נחשב כבגד רק בעת לבישתו, ורק אז יחויב בציצית. לדעתו, לכולי עלמא יש קיום נוסף של 'חלות שם מעוטף' – בגברא. הוא הוסיף וביאר שב'טלית קטן' יש קיום רק של 'חובת מנא', וכך הסביר את הברכה עליה ("על מצות ציצית"). העלינו שני קשיים במסקנתו: דעת רוב הפוסקים שיש ענין בלבישת טלית קטן בזמן התפלה, כפי שביססנו אותה בחלק הראשון; ועצם קיום המושג 'טלית קטן', שמטרתו היא ביטוי לרדיפה אחר המצוה. שתי נקודות אלו מצביעות על קיום מצוה בגברא, ולא רק בחפצא, בניגוד לדברי הגרי"ד.

לכן, ביארנו שמאחר שאנו סוברים שב'טלית קטן' נעשית פעולת העיטוף, יש לדחות את דברי הגרי"ד לחלוטין (שאכן סבר אחרת). על מנת לענות על הקושי הראשון במסגרת שיטת הגרי"ד, הצענו סברת 'צירוף' לגבי 'טלית קטן' ותפלין של ראש. כלומר, תפלין של ראש, המונחות יחד עם 'טלית קטן', משלימות את הקיום בגברא של הטלית, במקום להתעטף ב'טלית גדול'. זאת הסברנו בשני אופנים: אם משום שיש בהן החצנת המצוה ("וראו כל עמי הארץ") בדומה לטלית גדול, ואם משום שמדובר באפן כללי בהפיכת הגברא לאדם מיוחד. כך התבאר היטב המנהג מתקופת הראשונים, שהנערים היו מתעטפים ב'טלית גדול' רק בשבת, שבה אין מניחים תפלין. לפי זה, צריך לומר שראייה וזכירה קשורות ל'חובת מנא', והעיטוף ל'חובת גברא'. ועדיין, קשה איך דוקא ב'טלית קטן' שמבטאת רדיפה אחר המצוה אין קיום של 'חובת גברא'.

לחלופין, הצענו שאפשר לקבל את עצם החילוק של הגרי"ד, אלא שלאור הקשיים שהעלינו, יש להפוך את הישום שלו ב'טלית קטן', ולומר שיש בה קיום של 'חובת גברא' בלבד. ממילא,

יש להגדיר בצורה שונה את החלות בגברא: לא כ'חלות גברא מעוטף', אלא כ'חלות עבד המלך'. זאת, משום שהיא חותמו של הקב"ה על עבדיו, וחוטיה נראים ומזכירים את המצוות. כך מתבאר היטב לשון הברכה (המקבילה לברכה על תפלין של ראש), וכך גם הסברנו את מי שכתב שיש ללבוש 'טלית קטן' מתחת לבגדים דוקא, אבל ודאי שיש להוציא את החוטים: עיקר המצוה מתקיים בחוטים הנראים ומזכירים, וממילא, ראוי להסתיר את הבגד שאינו עיקר המצוה. לפי זה צריך לומר שהראייה והזכירה אכן קשורות ל'חובת גברא' (וכך מסתבר), והעיטוף ל'חובת מנא'. לפי זה, בניגוד לדברי הגר"ד, מקורה של 'טלית קטן' בפרשת שלח ולא בפרשת כי תצא, ופשוט שיש בה חיוב תכלת.

הוספנו לשאול מדוע לפי זה יש פוסקים המצריכים שיעור ב'טלית קטן', ואיך יתכן שיהיה מעשה מצוה הקשור למצוה – ללא חפץ של מצוה. ביארנו שאפשר שגם לפי זה יש 'חובת מנא' מסוימת ב'טלית קטן' – וממילא נדרש שיעור ל'טלית קטן', ויש כאן חפץ של מצוה. עוד הצענו שיש דרישה שחוטי הציצית יהיו חוטי בגד דוקא, וממילא נדרש שיעור בגד (בצורה עקיפה). לפי הבנה זו, יש כאן חפץ של מצוה – החוטים.

לאור זאת, ובפרט לאור ההבנה שהעיטוף אינו יוצר 'חלות שם' בגברא, חזרנו למקרים השונים שבהם יש שימוש בציצית. הצענו שבאלו מהם הקשורים לשכינה ולעמידה "לפני ה'" (למשל, תפלה, שבת ודיינים), ישנה דרישה לאותה 'חלות עבד המלך', וממילא, 'טלית קטן' תועיל בהם (כפי ששמע לפחות לגבי תפלה). אמנם, לפחות בשאר המקרים (כמו מסדר קידושין) מדובר בענין של כבוד. לחלופין, אפשר שבכל הדינים שצינו הציצית נצרכת כאות של כבוד, והדבר מתבאר היטב אם נבין שאין דרישה סתמית לכבוד, אלא לכבוד שיושג על ידי בגד של מצוה.